

"مصادیق صلح و سلام در گزاره های قرآنی مربوط به پایان جهان"

حسین ستار^۱

فاطمه حاجی اکبری^۲

چکیده

دین اسلام همواره کوشیده است تا در آموزه‌ها و برنامه‌های تربیتی خود صلح، مدارا، امنیت و دوستی را سرلوحه ارتباطات اجتماعی انسان‌ها قرار دهد. صلح، سلام و هم خانواده‌های معنایی مرتبط با آن از مفاهیم پر کاربرد در متن قرآن است. صلح در کنار واژه جهاد و جنگ عمومی‌ترین حوزه پژوهش را نزد محققان و اندیشمندان داشته است. موضوع صلح و سلام در ارتباط با موضوعات مرتبط با پایان جهان و حیات اخروی مسئله‌ای است که در متن قرآن مکرر به آن اشاره شده و از زوایای جدید و کمتر دیده شده قرآن است که پژوهش ویژه‌ای را می‌طلبد. "سلام نام خانه‌ی خدا در بهشت"، "صلح و سلام اخروی پاداشِ صبرِ دنیوی"، "سلام و جاودانگی در بهشت"، "سلام پروردگار"، "سلام بهشتیان"، "سلام ملائکه"، "سلام نگهبانان بهشتی"، "سلام ساکنان اعراف"، "سلام و پیروان راه حق" و در آخر "صلح و سلام فصل الخطاب تمام گفت و گوهای بهشتی" از جمله عناوینی است که در ارتباط با صلح و سلام از گزاره های قرآنی مربوط به زمان آینده استخراج می‌شوند. بر اساس آموزه‌های قرآنی انجام دادنِ حقیقی صلح و سلام را می‌توان به نردبانی^۳ تشبیه کرد که انسان‌ها را از سبیل سلام^۴ به آسمان وعده‌های خداوند رحمن یعنی دارالسلام^۵ و بهشت جاوید (وعده داده شده) هدایت می‌کند.

کلیدواژه‌ها: صلح، سلام، قرآن، بهشت، پایان جهان.

۱. استادیار دانشگاه کاشان. «tadrik1390@gmail.com»

۲. استادیار دانشگاه کوثر بجنورد (نویسنده مسئول) «f.hajiakbari@kub.ac.ir»

۳. ریشه سلم به تشدید لام به معنای نردبان است. (فراهیدی، ج ۷، ص ۲۶۶) دو بار در قرآن به معنای نردبان بکار رفته است؛ انعام/۳۵؛ طور/۳۸. به نظر آرتور جفری از زبان آرامی گرفته شده و ریشه‌ای در زبان عربی ندارد و به عنوان یک واژه قرضی قدیمی از نواحی بین‌النهرین وارد این زبان شده است. (جفری، ۱۳۸۶، ۲۶۰)

۴. مائده/۱۶

۵. یونس/۲۵

۱. مقدمه

صلح و سلام یکی از مصادیق عملی محقق ساختن مکارم اخلاق در جامعه به شمار می‌رود. از آثار و برکات صلح می‌توان به امنیت روحی-روانی در روابط اجتماعی و تحکیم پیوندهای اجتماعی اشاره کرد. در زمان نزول قرآن و پس از آن واژگان سلم و قتال از جمله واژه‌های عنصری و کلیدی به شمار می‌آیند و کاربرد متنوع و گسترده آن‌ها در موضوعات گوناگون بیانگر نقش اساسی آن در فرهنگ و گفتمان اجتماعی، سیاسی آن زمان است چنان که این واژگان از پر تکرارترین واژگان قرآنی هستند. (زندوکیلی، ۱۳۹۶، ص ۴) صلح و دوستی سبب ساز آرامش فردی و اجتماعی در دنیا و آخرت بوده و در میان تمامی اقوام و مذاهب مورد احترام و امری ستودنی است. صلح و سلام نشانگر درجه‌ای از حلم و مدارا و برترین نشانه‌ی مسالمت طلبی دین اسلام است. از دیدگاه آموزه‌های قرآنی و حدیثی عمل کردن واقعی به سلام و صلح رسیدن به مدینه‌ی فاضله را ضمانت خواهد کرد، که عبارت است از همان قرب الهی و دارالسلام که بهشت است. سلام در زیارات معصومین نمونه کاربرد عملی برای فراگیری آموزه‌ی صلح و دوستی است. صلح و سلام در آموزه‌های قرآنی و حدیثی جایگاه ممتاز و ویژه‌ای دارد تا آن‌جا که یکی از اسمای حسنی خدا و خانه‌ی خدا در قرآن با واژه سلام یاد شده است. امام صادق درباره سلام فرموده‌اند:

«سلام نامی از نام‌های خدواند است که در میان خلقتش به ودیعه نهاده تا معنا و محتوی آن را در معاملات و امانت‌داری‌ها و روابط با یکدیگر و تصدیق دوستی و صحت معاشراتشان بکار برند.» (مصباح الشریعه، منسوب به امام صادق، ۱۴۰۰، ص ۹۵)

افشاء سلام، سبقت گرفتن بر سلام دادن، وجوب پاسخ‌گویی سلام حتی در نماز از جمله‌ی اهتمام و تاکید ویژه میراث قرآنی و حدیثی مسلمانان بر این موضوع است و مسلمانان در هر نماز خود سه بار سلام می‌دهند. سلام روشن‌ترین مصداق صلح و دوستی (و سبب‌ساز آرامش فردی و اجتماعی) سلامتی و دوری از آفات ظاهری و

---

۱. (هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيِّمُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ) ۲۳/حشر. همچنین برای پیگیری بحث در روایات رک شیخ صدوق، ۱۳۹۸، ص ۱۹۴؛ کلینی، ۱۳۶۵، ج ۱، ص ۱۱۲.

باطنی را به ارمغان می‌آورد. سلامت جسمی همراه دارد چون مانع جنگ و خونریزی می‌شود و تامین امنیت فکری، سلامت روح و روان را در پی خواهد داشت. همچنین خداوند در قرآن بر انبیاء و فرستادگان الهی خود سلام می‌فرستد. (سَلَامٌ عَلٰی نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ... سَلَامٌ عَلٰی اِبْرَاهِيمَ... سَلَامٌ عَلٰی مُوسٰی وَ هَارُونَ... سَلَامٌ عَلٰی اِلْيَاسِينَ... وَ سَلَامٌ عَلٰی الْمُرْسَلِينَ) این آیات از آیه ۷۹ صفات تا آیه ۱۸۱ واقع‌اند.

صلح و سلام در ارتباط با رابطه ی خدا و انسان، موضوعات مرتبط با پایان جهان، جهاد، تاثیر گزاری در محیط سیاسی و اجتماعی از جمله موضوعاتی است که در قرآن با سبک بیانی خاص خود، بدان پرداخته شده است. صلح و سلام در سبک بیانی قرآن درباره موضوعات مرتبط با پایان جهان به طور قابل ملاحظه ای شرح و تفصیل می‌یابد. (مک اولیف، ج ۴، ص ۲۰) واژه‌ی سلام ۴۱ بار به تنهایی در قرآن بکار گرفته شده است که ۱۸ مورد از آن در ارتباط با حیات اخروی و مسائل مربوط به پایان جهان است.

پرسش‌ها و بیان هدف

با توجه به این که صلح و سلام در بین آموزه‌های اسلامی، جایگاه ویژه‌ای داشته و از سوی دیگر در بیشتر آثار هم‌نشین واژه جنگ شده است تا آرامش و امنیت، این مطالعه بنا دارد با بررسی این اصطلاح در قرآن، برای یافتن پاسخ به پرسش‌های زیر بکوشد:

۱. در میان گزاره‌های قرآنی مرتبط با زمان آینده، صلح و سلام تا چه اندازه مورد توجه قرار گرفته است؟
  ۲. کاربرد واژگان صلح و سلام مرتبط با حوادث پایان جهان در قرآن متمرکز به چه موضوعاتی است؟
  ۳. فراوانی سلام و حیات اخروی در متن قرآن در میان سوره‌های مکی و مدنی چگونه است؟
- برای این منظور نخست در قرآن آیات مربوطه به صلح و سلام در زمان آینده استخراج می‌شود. پس از استخراج تمامی موارد موضوعات آنها دسته‌بندی و هر کدام در عنوان مفهومی خاص خود قرار می‌گیرند. آیات به ترتیب نزول و بر اساس مکی و مدنی تقسیم می‌گردند تا فراوانی بکارگیری آنها در هر دوره مشخص شود.

ضرورت انجام تحقیق

صلح و مدارا، مبانی و عوامل صلح، راه‌کارهای صلح، صلح‌شوندگان، شروط صلح و غیره همه از موضوعاتی که پژوهش‌های فراوانی از منظر قرآن کریم در مورد آنها انجام شده است. امروزه صلح و سلام به آرمانی جهانی مبدل شده است و همه‌ی انسان‌ها به ویژه افرادی که درگیر جنگ هستند، از اهمیت این آرمان مطلع‌اند. بخش قابل توجهی از پژوهش‌های محققان در مورد صلح، به جهاد در اسلام و یا جنگ اختصاص یافته است. امروزه اولین چیزی که با شنیدن واژه صلح در اذهان همه تداعی می‌شود آشتی در جنگ طرفینی و جهانی‌سازی از خشونت است در حالی‌که با توجه به معنای لغوی صلح و سلام، آرامش و سلامت از آفات ظاهری و باطنی، امنیت جسمی و روحی باید مورد توجه باشد. در این میان قرآن کریم که به مثابه مشکاتی در این دوران پر از تلاطم و آشوب است، صلح و سلام را با تاکید بر معنای لغوی واژه در ارتباط با پایان جهان و حیات اخروی بکارگرفته است که خود پژوهش ویژه‌ای را می‌طلبد. توصیفات قرآن از صلح و سلام در بهشت پرکاربردترین موضوع بکارگیری این اصطلاح است. در این پژوهش این موارد دسته‌بندی موضوعی می‌شود.

پیشینه

بر اساس جست‌وجوهای صورت گرفته، هیچ پژوهش مستقلی اعم از کتاب، پایان‌نامه، مقاله و ... در مورد کاربرد صلح و سلام در ارتباط با گزاره‌های قرآنی مربوط به پایان جهان صورت نگرفته است. هرچند در برخی از آثار به موارد بکارگیری سلام در قرآن اشاره مختصر شده است، اما هیچ‌یک به صورت جامع و فراگیر با احصای تمام موارد بکارگرفته شده‌ی این اصطلاح، بر اساس ترتیب نزول آن نپرداخته‌اند. بنابراین یک تحلیل جامع از تمام موارد بکارگرفته شده از اصطلاح صلح و سلام با تاکید بر زمان آینده در قرآن صورت نگرفته است تا به سؤالات طرح شده پاسخ دهد.

۲. معنای صلح و سلام

سلام» از سلم گرفته شده، به معنای صلح بودن، آرام بودن و در امان بودن است. صلح در کتب لغت به معنی سازش، دوستی، نیکی، شایسته و خوب آمده است. (قرشی، ۱۳۵۴، ج ۴، ص ۱۴۲)

صلح با سلم قرابت معنایی دارد و سلم (سلامت و بی عیب بودن) ضد فاسد است و اعم است از این که این فساد در ذات، اندیشه یا عمل باشد. در حقیقت صلح و فساد نقیض یکدیگرند. (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۶، ص ۱۸۶) در این پژوهش قرابت معنایی صلح با سلم مورد توجه بوده و سلامت و بی عیب بودن مد نظر است.

معنای سلام

برائت، عافیت، درود، صلح، سخن دور از لغو و خالی از شر، سلامتی از جمع آفات، دور از عیب و نقص از جمله معانی است که برای واژه سلام در لسان العرب آمده است. (ابن منظور، ۱۴۲۸، ج ۱۲، ص ۲۹۵-۲۸۹) راغب اصفهانی دوری از بیماری و آفات ظاهری و باطنی را برای معنای سلام ذکر می کند. (راغب اصفهانی، ۱۳۹۰، ص ۳۷۹) مصطفوی دلالت این کلمه را بع وفاق کامل می داند که ماخوذ از زبان عربی است که از شالوم بهم عنای صحت، سلام، امن، سکون و سلامت گرفته شده است. (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۵، ص ۱۹۶)

ابن فارس ریشه‌ی آن را تک معنایی دانسته که بیشتر ابواب آن در موضوع سلامتی و تندرستی به کار رفته است. (ابن فارس، ۱۳۸۷، ۴۶۱)

واژه سلام (PEACE) از زبان نیاسامی (salam) و واژه‌های شلوم به عبری و شلما یا شلاماء به سریانی از جمله واژه‌های سامی هم‌ریشه و هم معنی با آن هستند. آرتور جفری سلام را به معنای آرامش و آشتی دانسته و اعتقاد دارد ریشه‌ی این واژه میان تمام زبان‌های سامی مشترک است و در همه‌ی این زبان‌ها کاربرد وسیعی دارد. وی معتقد است که مفهوم آرامش و آشتی گسترش خاص زبان عبری و آرامی است و از آنجا به زبان‌های سامی جنوبی راه یافته است. در زبان عبری نخست به معنای تندرستی و سپس به معنای آرامش و آشتی آمده است. در سریانی نیز به معنای ایمنی و آشتی و در آرامی بهم عنای ایمنی می باشد که در نواحی آرامی زبان این واژه (salam) به عنوان اصطلاحی برای درود و سلام، کاربردی وسیع داشته است و از این ناحیه که این کلمه وراد زبان عربی شده و مدت‌ها پیش از اسلام به کار می رفته است. (جفری، ۱۳۸۶، ۲۵۸-۲۵۹)

در حدیثی از امام علی سلام به دوری از ترس و وحشت تعریف شده است. (محمدری شهری، ۱۳۸۶، ج ۵، ص ۳۸۳) در نهج البلاغه کلمه‌ی سلام ۵۱ بار بکار رفته است که به معنای لغوی آن یعنی سلامتی و امنیت به کار رفته است. (رفیعی، ۱۳۹۴، ص ۱۹۳)

واژه سلام ۳۶ بار در سوره‌های مکی و ۶ بار در سوره‌های مدنی و در ۲۶ سوره به کار رفته است. (روحانی، ۱۳۶۸، ۴۷۲) پس سلام بیشتر در سوره‌های مکی آمده که ارزش و اهمیت این واژه کلیدی و شعار قرآنی در اسلام و حیات مادی و معنوی انسان را به ما می‌فهماند؛ چرا که از همان پیدایش دین اسلام در مکه به صلح، آشتی، امنیت و سلامتی دعوت شده است.

۳. صلح و سلام در ارتباط با پایان جهان در متن قرآن

از مجموع موارد بکارگیری واژه‌ی سلام در قرآن، ۱۸ مورد به زمان آینده مربوط به حیات اخروی است. حدود نیمی از آیات صلح مربوط به پایان جهان در قرآن با صفت رحمن الهی قرین شده‌اند. از جمله این موارد می‌توان به آیات ۳۴ سوره قاف، ۱۵ مریم و ۷۵ فرقان اشاره کرد. در ادامه پژوهش آیات حاوی سلام و صلح در ارتباط با حوادث پایان جهان عنوان بندی و تبیین می‌شوند. همچنین در جدول شماره یک آیات مورد نظر به ترتیب نزول احصاء شده‌اند.

۳،۱ سلام فرشتگان بر اهالی بهشت

(فَسَلَامٌ لِّكَ مِنَ أَصْحَابِ الْيَمِينِ) ۹۱/واقعه. پس، سلام بر تو از یاران راست.
(تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ وَ أَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا) ۴۴/احزاب. روزی که با او دیدار کنند درودشان این است:
«سلام». و خدا برایشان پاداشی کرامند آماده کرده است.

اکثر مفسران در نقل‌های مختلف سلام را به معنای تحیت ذکر کرده‌اند. تحیت به سلامی اشاره دارد که مومنان در بهشت می‌شنوند و به آنها گفته می‌شود. (طبرسی، ج ۸، ص ۵۶۸) خداوند سبحان اراده کرده در آن روز سلامی با

۱. صفحه‌ی ۱۴.

شهود قلبی و بدون واسطه یا بواسطه ملائکه مقربش به انسان بدهد. این بشارت عظیم برای مومنان است که در روز لقای حق تعالی در امنیت و سلامتی هستند و هیچ مکروهی و عذابی به ایشان نخواهد رسید.

۳،۲ سلام ساکنان اعراف بر بهشتیان

(وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَتِهِمْ وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ) ۴۶/اعراف (و میانشان حایلی است، و بر اعراف مردانی هستند که همه را به نشانیشان می شناسند و اهل بهشت را آواز می دهند که سلام بر شما باد. اینان هر چند طمع بهشت دارند ولی هنوز بدان داخل نشده اند) علامه طباطبایی در مورد ساکنان اعراف می نویسد:

«اعراف» به معنای قسمت های بالای حجاب و تل های شنی و "عرف" به معنی یال اسب و تاج خروس و قسمت بالای هر چیزی است. معلوم می شود که این کلمه به هر معنا که استعمال شود، معنای علو و بلندی در آن هست. و از اینکه حجاب را قبل از اعراف ذکر کرده و همچنین از اینکه فرموده: اهل اعراف مشرف بر جمیع مردم از بهشتیان و دوزخیانند، معلوم می شود که منظور از اعراف قسمت های بالای حجابی است که حائل بین دوزخ و بهشت است، بطوری که اعرافیان در آنجا، هم دوزخیان را می بینند و هم بهشتیان را. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۸، ص ۱۵۳)

بنابراین معنای آیه این می شود که: در قسمت های بالای حجاب رجالی هستند که بر هر دو طرف مشرفند، چون در محل مرتفعی قرار دارند، مردانی هستند که اهل جهنم و بهشت را به قیافه و علامت هایشان می شناسند و بر اهل بهشت سلام می فرستند.

۳،۳ سلام ملائکه هنگام قبض روح و ورود به بهشت

(الَّذِينَ تَتَوَفَّوهُمْ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ) ۳۲/نحل

فرشتگان با ادبی الهی برای قبض روح ارواح طیبه مومنان فرستاده می شوند و با کلامی سرشار از آرامش و رحمت، آنان را به سوی بهشتی که با اعمال شایسته خویش مهیا کرده اند، هدایت می کنند: سلام بر شما باد به

بهشت در آید. تعبیر به "توفاهم" (روح آنها را دریافت می‌دارند) تعبیر لطیفی است درباره مرگ، اشاره به اینکه مرگ به معنی فنا و نیستی و پایان همه چیز نیست، بلکه انتقالی است از یک مرحله به مرحله بالاتر. در تفسیر المیزان می‌خوانیم که در این آیه، سه موضوع مطرح است: ۱- طیب و پاکیزه بودن ۲- سلامت و امنیت از هر نظر ۳- راهنمایی به بهشت (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۱، ص ۲۱۴)

پاداش متعین در یکی از سخت‌ترین و هولناک‌ترین لحظات سیر انسان به سوی مقصد، آرام بخش‌ترین کلامی است که ری رحمن برای ایشان مهیا کرده است. درتس است در آغاز راه کندن از دنیا و روی آوردن به سرای جاودانی تنها چیزی که به انسان آرامش می‌دهد همین سلام است که نشانه امنیت و سلامت و آرامش کامل است و این همان تامين قولى است که خداوند به واسطه ملائکه‌اش به اولیاء خویش هدیه می‌دهد.

۳،۴ سلام اهل بهشت به یکدیگر

(وَ ادْخِلِ الدِّينَ اٰمِنُوْا وَعَمِلُوْا الصّٰلِحٰتِ جَنّٰتٍ تَجْرٰى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيّٰتُهُمْ فِيْهَا سَلَامٌ) ۲۳/ابراهيم. کسانی را که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، به بهشت‌هایی که نهرها در آن جاری است درآورند به فرمان پروردگارشان در آنجا جاودانه بمانند و به سلام، یکدیگر را تحیت گویند.

(دَعُوْهُمْ فِيْهَا سُبْحٰنَكَ اللّٰهُمَّ وَ تَحِيّٰتُهُمْ فِيْهَا سَلَامٌ وَّ اٰخِرُ دَعْوَتُهُمْ اَنْ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ) ۱۰/يونس مومنان در اوج نعمت و شادمانی هرگز تسبیح محبوب خویش را فراموش نمی‌کنند و در بهشت نیز خواسته‌ی آنان تسبیح و تنزیه خداوند رحمن است. این سلام آن چنان مستی‌افزین است که جز حمد و ثنای معبود هیچ خواسته‌ای را برای مومنان باقی نخواهد گذاشت. (یزدانیان، ۸۶، ص ۱۰۵)

۳,۵ سلام پروردگار

در آیه ۵۸/یس به صراحت ذکر شده است که سلام از جانب پروردگار بیان می‌شود. در سیاق آیه سخن از موهبت‌های فراوان در جنت الماوی است و پس از شمردن نعمت‌های بیکران الهی که برای پذیرایی از مومنان مهیا شده و برای آنها از هر چه بخواهند فراهم شده است می‌فرماید: سَلَامٌ قَوْلًا مِّن رَّبِّ رَحِيمٍ. او همان خداوند رحیمی است که میزبانی را به اکمال در اختیار میهمانان خاص خود قرار می‌دهد. گویا این سلام پاسخی به بزرگترین خواسته مومنان است که اجابت می‌شود. خداوندی که خود سلام است از مقام رحیمیتش که خاصترین رحمت هاست به ایشان سلام می‌کند و این سلام برای اهل بهشت یعنی همه چیز؛ یعنی امان، یعنی اطمینان، یعنی آرامش. (فیض کاشانی، ۱۴۱۵، ج ۴، ص ۲۵۷)

۳,۶ سلام و خلود در بهشت

(ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذَٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ) ۳۴/قاف

آیه در وصف کسانی است که از خداوند رحمان در نمان بترسد و با قلبی توبه کار در محضر او حاضر شود " (مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ وَ جَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ). کسانی که دارای این صفتند هنگامی که بهشت به آنها نزدیک می‌شود " فرشتگان الهی به عنوان احترام و اکرام به آنها می‌گویند به سلامت وارد بهشت شوید " (ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ). سلامت از هر گونه بدی و ناراحتی و آفت و بلا و کیفر و عذاب، سلامت کامل از نظر جسم و جان. سپس برای آرامش خاطر آنها اضافه می‌کنند: " امروز، روز جاودانی است جاودانی نعمتها، و جاودانی بهشت با تمام مواهبش " (ذَٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ).

۳,۷ سلام در روز ولادت، مرگ، رستاخیز

(وَ سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا) ۱۵/مریم

و سلام و ایمنی (از هر ترس و عذاب) بر او باد روزی که زاده شد، و روزی که می‌میرد و روزی که زنده برانگیخته می‌شود.

(وَالسَّلَامُ عَلٰی يَوْمٍ وُلِدْتُ وَّ يَوْمٍ اَمُوتُ وَّ يَوْمٍ اُبْعَثُ حَيًّا) ۳۳/مریم

وعده‌ی سلامت و امنیت در سه جای سخت، مهم و هراسناک داده شده است که هر کدام ابتدای عالم دیگر است و آدمی از هر مکروهی قرین سلامت باشد: روز گام نهادن در دنیا: سلامت انسان در این است که از سیر سعادت منحرف نگردد. روز مرگ و انتقال به جهان برزخ: که در آن قرین سلامت باشد. روز بعث و حشر: در روز قیامت که دوباره زنده می‌شود و به حیات حقیقی و جادوانی می‌رسد سلامت باشد و گرفتار عذاب نشود. در روایتی از امام رضا به وحشتناک بودن این مراحل اشاره شده است. (بحرانی، ۱۴۱۶، ج ۳، ص ۷۰۵)

۳،۸ صلح و سلام اخروی پاداش صبر دنیوی

(سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ) ۲۴/رعد

با توجه به آیه دلیل سلام دادن به الوالالباب صبر ایشان در دنیا بوده است. در حقیقت فرشتگان به آن‌ها می‌گویند: خداوند شما را از ترسها و ناراحتی‌ها سالم بدارد که بر سختی‌ها و محنت‌های دنیا در راه طاعت خداوند، صبر کردید. کسانی که عمر خویش را با صبر بر طاعت الهی و اجتناب از معاصی و تحمل مصائب گذرانده‌اند، شایسته‌ترین پاداش ایشان این است که به آنها بگویند بر شمت تهنیت باد که از امتحانات الهی سربلند بیرن آمدید و به مکانی راه یافتید که هرگز روی سختی نخواهید دید.

(أُولَئِكَ يَجْزُونَ الْعُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا) ۷۵/فرقان

^۱ . در حدیثی از امام علی می‌خوانیم: علیکم بالصبر فان الصبر من الايمان كالراس من الجسد، بر شما باد صبر و استقامت کردن، زیرا صبر نسبت به ایمان، همانند سر به بدن است. (سید رضی، نهج البلاغه، قم، انتشارات دارالهجره، ص ۴۸۲)

سلام پاداش بندگی و صبر و استواری است. سلام شعاری آسمانی و شیوه ای ملکوتی است و حقتعالی پیش از آنکه اهل زمین را به این تربیت زینت بخشد ملائکه اش را به این ادب مودب ساخت است. (یزدانیان، ۱۳۸۶، ص ۱۱۷)

۳،۹ سلام نگهبانان بهشت

(وَ سِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا وَ فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ) زمر/۷۳

پس از برزخ نوبت به سختی عظیم و غیرقابل توصیف روز قیامت می‌رسد. اکنون نوبت فضل الهی است تا با تحیات و سلام‌های ملائکه‌اش آنان را به دارالسلام قرب خویش فرا بخواند. به بهشت وارد شوید که گوارایتان باد این سلامتی و آرامش توام با جاودانگی چرا که با روحی سالم و پاکیزه آمدید و راه وصول به بهشت پاکی و پارسایی است. تعبیر به "سیق" (از ماده سوق بر وزن شوق به معنی راندن) در اینجا سؤال‌انگیز است، و توجه بسیاری از مفسران را به سوی خود جلب کرده، زیرا این تعبیر در مواردی است که کاری بدون شوق و تمایل درونی انجام می‌گیرد، این تعبیر در باره دوزخیان صحیح است اما در باره بهشتیان که مشتاقا به سوی بهشت می‌روند چرا؟ بعضی این تعبیر را به خاطر آن دانسته‌اند که بسیاری از بهشتیان در انتظار دوستانشانند.

و بعضی به خاطر این می‌دانند که شوق لقای پروردگار آن چنان پرهیزگاران را مجذوب خود ساخته که به غیر او - حتی بهشت - نمی‌پردازند. بعضی نیز گفته‌اند مرکبهای آنها را به سرعت به سوی بهشت می‌رانند.

در عین اینکه این تفاسیر خوب است و منافاتی با هم ندارد نکته دیگری نیز در اینجا وجود دارد که ممکن است سر اصلی این تعبیر باشد و آن اینکه هر اندازه پرهیزگاران عاشق بهشتند بهشت و فرشتگان رحمت برای آمدن آنها به بهشت شایق‌ترند، همانگونه که گاه میزبان آن قدر به دیدار میهمانش شایق است که او را با سرعتی بیش از آنچه خودش می‌آید به سوی خویش ببرد، فرشتگان رحمت نیز آنها را به سوی بهشت می‌برند. (مکارم شیرازی،

۱۳۷۴، ج ۱۹، ص ۵۵۵)

۳،۱۰ صلح و سلام فصل الخطاب تمام گفت و گوهای بهشتی

(لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا وَ لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا) ۶۲/مریم

در آنجا سخن لغو نمی شنوند، گفتارشان سلام است. و روزیشان هر صبح و شام آماده است. در بهشت چیزی جز سلامت مطلق و خشنودی کامل یافت نمی شود.

۳،۱۱ صلح و سلام بر پیروان راه هدایت

(فَأْتِيَاهُ فُقُولًا إِنَّا رَسُولًا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ لَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بَيِّنَاتٍ مِّن رَّبِّكَ وَ السَّلَامُ عَلَيَّ مَنِ اتَّبَعَ

الهُدَى) ۴۷/طه. پس (از اینرو نزد او) بروید و بگوئید: (ای فرعون) محققا ما فرستادگان پروردگار توایم، بنی اسرائیل رابا ما بفرست (تا با ایشان بزمین بیت المقدس که جای پدران ما و ایشان است برویم) و آنان را عذاب و آزار مکن محققا ما از جانب پروردگارت آیه و نشانه ای نزد تو آورده ایم. سلامتی و بی گزندگی (همیشگی از جانب خدای تعالی) بر کسی است که هدایت و راهنمایی را پیروی کند.

در این آیه سلامت در این جهان و جهان دیگر از ناراحتیها و رنجها و عذابهای دردناک الهی، و مشکلات زندگی فردی و اجتماعی از آن کسانی می داند که از هدایت الهی پیروی کنند و این در حقیقت نتیجه نهایی دعوت موسی است. (مکارم شیرازی، ج ۱۳، ص ۲۱۱)

۳،۱۲ خانهی خدا دارالسلام

(وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) ۲۵/یونس

خدا [شما را] به سرای سلامت فرا می خواند، و هر که را بخواهد به راه راست هدایت می کند

(لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ هُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) ۱۲۷/انعام

برای آنها در نزد پروردگارشان، خانه آرامش است. و به پاداش کارهایی که می کنند، خدا دوستدار آنهاست.

نعمت بزرگ امنیت ریشه همه نعمت هاست، زیرا هر گاه امنیت از میان رود سایر مسائل رفاهی و مواهب مادی و معنوی نیز به خطر خواهد افتاد. در یک محیط ناسالم و ناامن زندگی توام با آسودگی فکری و تلاش برای پیشبرد اهداف اجتماعی میسر نخواهد شد و حتی سکونت در بهشت در صورتی که توام با آرامش نباشد لذت و خوشی ندارد.

۳،۱۳ سُبُلِ سَلام

(يَهْدِي بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ اِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ)

۱۶/مائده (و تا خدا بدان هر کس را که در پی خشنودی اوست به راه‌های سلامت هدایت کند و به فرمان خود از تاریکی به روشنایشان ببرد و آنان را به راه راست هدایت کند.)

در مجمع البیان در تعریف سبیل سلام آمده است که راه‌های سلامت از هر ترس و زیانی است. (طبرسی: ۱۳۷۲، ج ۳، ص ۲۷۱) به عبارت دیگر سبیل سلام همان راه‌های خداست که به نام آیین بندگانش نازل کرده است. در نتیجه آنها از کفر به ایمان روی می آورد، زیرا کفر همچون ظلمات موجب حیرت و سرگردانی می‌شود و ایمان مانند نور موجب هدایت و بصیرت می‌گردد.

۴. آیات مربوط به سلام در ارتباط با مفاهیم پایان جهان بر اساس ترتیب نزول و مکی و مدنی

ردیف	آیه	آیه	سوره	ترتیب نزول	مکی / مدنی
۱	إِلَّا قِيْلًا سَلَامًا سَلَامًا	۲۶	واقعه	۴۱	مکی
	فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ	۹۱	واقعه	۴۱	مکی
۲	ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذَٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ	۳۴	قاف	۵۴	مکی
۳	فَأْتِيَاهُ فَقَوْلًا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تَعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بَيِّنَاتٍ مِّن رَّبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَىٰ	۴۷	طه	۵۵	مکی
۴	وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدٍ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا	۱۵	مریم	۵۸	مکی
۵	لَّا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا وَ لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَ عَشِيًّا	۶۲	مریم	۵۸	مکی
۶	وَ السَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَ يَوْمَ أَمُوتُ وَ يَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا	۳۳	مریم	۵۸	مکی
۷	سَلَامٌ قَوْلًا مِّن رَّبِّ رَحِيمٍ	۵۸	یس	۶۰	مکی
۸	أُولَٰئِكَ يَجْزُونَ الْعُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَ يَلْقَوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَ سَلَامًا	۷۵	فرقان	۶۶	مکی
۹	الَّذِينَ تَتَوَفَّوهُمْ الْمَلَكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ	۳۲	نحل	۷۳	مکی
۱۰	وَ ادْخُلِ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ	۲۳	ابراهيم	۷۶	مکی
۱۱	وَ سَيَقَالُ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا وَ فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ	۷۳	زمر	۸۰	مکی
۱۲	دَعْوَتُهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَ ءَاخِرُ دَعْوَتِهِمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ	۱۰	يونس	۸۴	مکی
۱۳	وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ	۲۵	يونس	۸۴	مکی
۱۴	وَ بَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَ عَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَتِهِمْ وَ نَادُوا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنِ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَ هُمْ يَطْمَعُونَ	۴۶	اعراف	۸۷	مکی
۱۵	لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ هُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ	۱۲۷	انعام	۸۹	مکی
۱۶	سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ	۲۴	رعد	۹۰	مدنی
۱۷	تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ وَ أَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا	۴۴	احزاب	۱۰۳	مدنی
۱۸	يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَ يَخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَ يَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ	۱۶	مائده	۱۱۴	مدنی

نتیجه

سلام به عنوان پر محتواترین و موثرترین عامل ارتباط اجتماعی، دارای پیامدها و ثمرات ارزشمند و بسیار گسترده در ابعاد مختلف زندگی انسان می‌باشد. سلام نشانگر درجه ای از حلم و مدارا و برترین نشانه‌ی مسالمت طلبی دین اسلام است. معنای اکثر کارکردهای مختلف سلام در قرآن به سلامتی و ایمنی از هر گونه آفات و عیوب ختم می‌شود. در قرآن کریم آثار دنیوی و اخروی برای کسانی که به درجه صلح نائل آمده‌اند، بیان شده است. سلامتی از آفات ظاهری و باطنی معنای لغوی سلام است که قرآن هم این معنا را بکار برده است. سلام از سلامت گرفته شده و با معانی حفظ ارتباط معنایی در صحت و عافیت اطلاعات و انقیاد و صلح و آشتی در قرآن آمده است. حدود نیمی از آیات صلح مربوط به پایان جهان در قرآن با صفت رحمن قرین شده اند. فرشتگان الهی واسطه های خداوند در بشارت و استقبال با صلح و سلام هستند، چه در هنگام ولادت، چه در لحظات هولناک قیامت و چه در لحظات خوش وصل و آرامش یافتن در دارالسلام و بهشت جاودانه. از دیدگاه آموزه‌های قرآنی و حدیثی عمل کردن واقعی به سلام و صلح رسیدن به مدینه‌ی فاضله را ضمانت خواهد کرد، که عبارت است از همان قرب الهی و دارالسلام که بهشت است. به بیان بهتر از منظر قرآن انجام دادن حقیقی صلح و سلام را می‌توان به نردبانی^۱ تشبیه کرد که انسان‌ها را از سبل سلام^۲ به آسمان وعده‌های خداوند^۳ رحمن یعنی دارالسلام^۳ و بهشت جاوید (وعده داده شده) هدایت می‌کند.

---

۱. ریشه سلم به تشدید لام به معنای نردبان است. (فراهیدی، ج ۷، ص ۲۶۶) دو بار در قرآن به معنای نردبان بکار رفته است؛ انعام/۳۵؛ طور/۳۸. به نظر آرتور جفری از زبان آرامی گرفته شده و ریشه‌ای در زبان عربی ندارد و به عنوان یک واژه قرضی قدیمی از نواحی بین‌النهرین وارد این زبان شده است. (جفری، ۱۳۸۶، ۲۶۰)

۲. مائده/۱۶

۳. یونس/۲۵

سلام فرشتگان بر اهالی بهشت، سلام ساکنان اعراف بر بهشتیان، سلام ملائکه هنگام قبض روح مومنان، سلام اهل بهشت به یکدیگر، سلام پروردگار، سلام و خلود در بهشت، سلام در روز ولادت، مرگ و رستاخیز، سلام نگهبانان بهشتی، صلح و سلام فصل الخطاب گفت‌وگوهای بهشتی، و سلام نام خانگی خدا در بهشت از جمله مصادیق صلح و سلام مطرح شده در قرآن در ارتباط با پایان جهان است که در این پژوهش به تبیین و دسته بندی آنها پرداختیم.

منابع

قرآن کریم

- ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغه، قم، مرکز دراسات الحوزه و الجامعه.
- ابن منظور، محمد بن مكرم، لسان العرب، بيروت، دار صادر، ۱۴۲۸ق.
- بحرانی، سید هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، تهران، بنیاد بعثت، ۱۴۱۶.
- جفری، آرتور، واژگان دخیل در قرآن مجید، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: انتشارات توس، چاپ دوم.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن کریم، ترجمه حسین خدایپرست، قم، انتشارات نوید اسلام، ۱۳۹۰.
- رفیعی، علی، معنانشناسی واژگان اخلاقی در قرآن، دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۹۴.
- روحانی، محمود، المعجم الاحصائی لالفاظ القرآن الکریم، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۶۸.
- زندوکیلی، رسول، معنانشناسی واژگان سلم و قتال در قرآن بر مبنای روش ایزوتسو، دانشگاه باهنر کرمان، ۱۳۹۶.
- سید رضی، نهج البلاغه، قم، انتشارات دارالهجره، بی تا.
- شیخ صدوق، التوحید، قم، انتشارات جامعه مدرسین، ۱۳۹۸هـ.
- طباطبایی، سید محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان، مترجم: سید محمد باقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴.

طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲.

عبدالباقی،

فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، موسسه دارالهجره، بی تا.

فیض کاشانی، ملامحسن، تفسیر صافی، تهران، انتشارات الصدر، ۱۴۱۵.

قرشی، سید اکبر، قاموس القرآن، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۴.

کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵.

محمدی ری شهری، محمد، دانشنامه قرآن و حدیث، قم، دارالحدیث، ۱۳۹۰.

مصباح الشریعه، منسوب به امام صادق، موسسه الاعلمی بیروت، ۱۴۰۰هـ.

مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰.

مک اولیف، جین دمن، ترجمه دایره المعارف قرآن، ترجمه گروهی از مترجمان، تهران: حکمت، ۱۳۹۲.

مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۴.

یزدانیان، انسیه، سلام در قرآن و حدیث، تهران، دانشکده علوم حدیث، ۱۳۸۶.